

فرهنگ عامیانه سیرجان

تالیف: مه‌ری مؤید محسنی

سال ۱۳۸۶

ناشر: انتشارات مرکز کرمان شناسی، ۷۵۲ صفحه

بها: ۹۸۰۰۰ ریال

خدیجه امامی

این کتاب که در نهمین دوره‌ی انتخاب کتاب سال استان کرمان و با موضوع کلیات مسائل ادبی به عنوان کتاب برتر سال و در چهارمین جشنواره‌ی کتاب معلم به عنوان کتاب اول شناخته شده، با صفحاتی آغاز می‌شود که هر یک به بیانی و در زمینه‌های مختلف از نویسنده تقدیر به عمل آورده‌اند.

نویسنده براساس نوشته‌های شادروان «حسام‌الدین مؤید محسنی» با عنوان «یک شهر و سه پیشینه» به ارائه‌ی توضیحاتی پیرامون معرفی منطقه‌ی سیرجان و سه موضع تاریخی آن، سیرکان (سیرجان کهنه)، بیمید و سعید آباد پرداخته است.

مؤلف در مقدمه توضیحاتی در مورد چگونگی چاپ دوم کتاب بیان نموده است و ناشر این کتاب نیز ضمن ارائه‌ی تعاریفی در مورد فرهنگ عامه یا فولکلور بیان نموده که در ایران تلاش‌هایی برای گردآوری فرهنگ مردم، از جمله راه‌اندازی مرکز فرهنگ مردم و مرکز مردم شناسی و فرهنگ عامه‌ی ایران و نیز انتشار چند دوره کتاب هفته و کتاب کوچه در این زمینه انجام شده، اما فرهنگ مردم به عنوان یک رشته‌ی دانشگاهی پذیرفته نشده است. در حالی که در سایر کشورهای منطقه سال‌هاست فولکلور در دانشگاه‌ها تدریس می‌شود و نشریاتی در این زمینه منتشر می‌گردد.

بخش‌هایی از کتاب که با عنوان کلی «تصویری از زندگی گذشته» آورده شده، به شرح خاطره‌هایی از برگزاری

مراسم محرم در گذشته اختصاص دارد. نویسنده از افرادی نام می‌برد که مراسم محرم را به روش‌های پیشین برگزار می‌کرده‌اند، ولی در حال حاضر اکثر آنها دیگر در قید حیات نیستند. مسیر حرکت هر یک از دسته‌های عزادار و اشعاری که می‌خوانده‌اند، آورده شده است.

مؤلف کتاب در این بخش‌ها آورده است:

به طور کلی اگر بخواهیم مراسم محرم را در سال‌های جاری با ۴۰ یا ۵۰ سال قبل مقایسه کنیم، متوجه خواهیم شد نود درصد از تعزیه و نوحه‌های اصیل و قدیمی سیرجان که توسط شاعران و مداحان محلی سروده شده بود، به کلی فراموش شده‌اند.

شبیه سازی و صحنه سازی سینه زنی و قمه زدن به سبک قدیم فراموش یا منسوخ شده و نوحه‌ها و اشعار همانست که از طریق رادیو و تلویزیون می‌شنویم یا به صورت نوارهای ضبط شده تهیه می‌کنیم. در حالی که اگر سینه زنی مجدداً رایج می‌گشت، تنوع و تحولی در هیأت‌ها پیش می‌آمد و شور و حال عزاداری بیشتر می‌شد.

در بخش بعدی با عنوان «قدیمی‌ها و آیین‌های نوروزی»، نویسنده‌ی کتاب به شرح قصه‌ی رایج در میان مردم در ارتباط با نوروز پرداخته و آداب و سنت‌هایی را که با فرا رسیدن نوروز در همه‌ی خانه‌ها انجام می‌گرفته، بیان کرده است. از جمله این آداب «سحین ریختن» (گندم جوانه زده)، «باغو ریختن» (کاشتن سبزه) و پخت انواع شیرینی از اهمیت خاصی برخوردار بوده است.

بخش بعدی تحت عنوان «روز معلم و یادی از مکتب خانه‌ها» به نقل خاطراتی از ملا و مکتب دارهای قدیمی اختصاص یافته است.

«مردم سیرجان و آیین ماه وفات در گذشته» عنوان فصل دیگری از کتاب است که نویسنده در توضیح آن آورده، ... به ۴۰-۵۰ سال قبل برمی‌گردیم، آن زمان که فرا رسیدن ماه وفات حال و هوایی خاص به شهرمان می‌داد و مردم سراسر ماه جمادی الاول تا سوم جمادی الثانی را به احترام دخت گرامی پیامبر (ص) سیاه می‌پوشیدند. به زمانی برمی‌گردیم که مردم در این روزها مجالس جشن و مهمانی برپا نمی‌کردند، لباس جدید نمی‌خریدند و به سفرهای تفریحی نمی‌رفتند و ... در این بخش همچنین در مورد شیوه‌ی برگزاری مجالس عزاداری توسط زنان و ملاهای قدیمی (بانوان متدینه) و نذورات مختص این ماه مطالبی بیان شده است.

بخش دیگر کتاب با عنوان «شب شیش (شیشه) و مراسم نامگذاری نوزادان» به توضیح آداب و مراسم مربوط به پنجمین روز زایمان اختصاص دارد، این مراسم با غروب آفتاب آغاز می‌شود و قدیمی‌ها در طول این شب آداب ویژه‌ای داشتند، در این شب نام نوزاد تعیین می‌شد، شب زنده‌داری کرده و میهمان دعوت می‌کردند، زائو را حتی برای مدت کوتاهی هم تنها نمی‌گذاشتند، زیرا باور داشتند جن و آل برای بردن جگر زن زائو می‌آیند.

در فصل «معماری کهن سیرجان» مطالبی در مورد شیوه‌ی معماری در گذشته و اجزای ساختمان‌های قدیمی و نیز اسامی چند معمار قدیمی آورده شده است.

مؤلف در بخش «ادیف، میهمان یخدان‌های دوقلو، فرآیند تولید یخ در یخدان‌ها» آورده است، ادیف سیرگان جایی است که عرصه‌ی نمایش و خودنمایی بی‌نظیرترین آثار باستانی جهان می‌باشد و از دوقلوهایش که در سال‌های بی برقی و بی یخچالی جوابگوی نیازهای مردم این شهر بوده‌اند، محافظت می‌کند.

در فصل «شب یلدا و یادی از گذشته» مطالبی در خصوص شب یلدا، خوراکی‌های مخصوص این شب و روش‌های تهیه و نگهداری مواد غذایی در گذشته، همچنین شب چله بزرگ و کوچک و آداب برگزاری هر یک از این شب‌ها و نمونه‌هایی از قصه‌ها و افسانه‌ها و اشعاری که در این شب‌ها گفته می‌شد، آمده است.

بخش بعدی کتاب با عنوان «سفرهای زیارتی» خاطراتی از زبان راویانی که به این گونه سفرهای زیارتی همچون سفر حج و کربلا رفته‌اند، بیان شده و آمده است، زمانی که شخصی تصمیم به سفر می‌گرفت ابتدا کلیه‌ی دیونش را تسویه می‌کرد و سرپرستی خانواده‌اش را به شخصی محرم و دلسوز می‌سپرد. خانم‌های خانه وظیفه‌ی فراهم کردن توشه‌ی راه را بر عهده داشتند که کار آسانی هم نبود. باید این مواد را به گونه‌ای بسته بندی و جاسازی می‌کردند که آسیبی نبینند.

در این میان نان از اهمیت خاصی برخوردار بود و آن را رفیق راه می‌دانستند. اهمیت خداحافظی نیز به حدی بود که اگر مسافری بدون خداحافظی راهی سفر می‌شد، بی حرمتی را به حد اعلا رسانده بود. مراسم آشتی کنان، حنا بستن، بدرقه کردن، پختن آش پشت پا، جاخالی با، تمام کردن یک دست لباس برای زائر، مراسم استقبال از زائر، قربانی کردن، ولیمه، سوغاتی، باورها و اعتقادات در مورد انتخاب روز سفر و ... از جمله مواردی است که در این بخش بدان اشاره شده است. بخش مربوط به «از دفتر خاطرات» به شرح مراسم مربوط به ماه‌های قمری از جمله ذیحجه و محرم اختصاص دارد.

در فصل «خاطرات نا تمام» نویسنده خاطراتی را از روزهای زمستان و فراهم و ذخیره کردن مواد غذایی برای زمستان، نذورات و خیرات، عروسی و عروس کشون در شب‌های یخبندان و اشعاری که در این مراسم خوانده می‌شد و نیز عقاید قدیمی‌ها از زبان مادر بزرگ‌ها در ارتباط با موضوعات گوناگون و نمونه‌هایی از قصه‌های رایج و همچنین بازی‌های نمایشی که توسط زنان در مجالس زنانه اجرا می‌شده همچون، نمایش خاله رو رو، کاکا سیاه و ... را شرح داده است. در فصل دیگری از کتاب «مروری بر آداب و رسوم گذشتگان، آیین باران خواهی در فرهنگ مردم» نام دارد و در آن مطالبی در مورد ازدواج با قنات به هنگام کم آبی، باورهای مردم در رابطه با آیین باران خواهی و طلب باران ذکر شده است.

بخش دیگر کتاب که «گرسنگی زیر بافه و قحطی زیر خرمن» نام دارد، به مطالبی پیرامون سال‌های قحطی در جنگ بین‌الملل اختصاص یافته است.

عنوان بخش بعدی «تصویری از زندگی گذشته» بوده و مؤلف در آن توضیحاتی درباره‌ی ساختمان‌های مسکونی، بادگیرها و اجزای گوناگون ساختمان‌های قدیمی، پوشاک مردان و زنان در گذشته، تهیه و نگهداری مواد غذایی، حمام‌های قدیمی و نمونه‌هایی از ترانه‌های عاشقانه و بازی‌هایی که در مجالس زنانه خوانده می‌شد و نیز کشت و زرع در منطقه و انواع محصولات قابل کشت، مشاغلی که در گذشته رواج داشته، امامزاده‌ها و اماکن مقدسه، غذاهای فصلی و عقاید و باورهای مردم در مورد خوراک آورده است.

در بخش «مراسم عروسی» همان‌طور که از نامش پیداست، مراسم عروسی از ابتدا تا انتها شامل مراسم ناف بر کردن یا نامزدی سنتی، خواستگاری رسمی و ... همچنین اشعاری که در این مراسم خوانده می‌شده، شرح داده شده است. فصل بعدی کتاب به شرح کامل «مراسم زایمان» و تهیه‌ی وسایل مورد نیاز نوزاد، اشعار، لالایی‌ها و قصه‌هایی که برای سرگرم کردن بچه‌ها خوانده می‌شود، اختصاص یافته است. در بخش «ختنه سیرونی» مراسم ختنه سوران ذکر گردیده است.

نویسنده در بخشی با عنوان «مرگون» آورده شده، شخص در حال مرگ را به اصطلاح وا می‌کشیدند، اقوام و خویشان را خبر می‌کردند تا جهت خداحافظی و به اصطلاح بحل بودی طلبیدن دور او جمع شوند... و نیز سایر مراسم و آداب مرتبط با مرگ که باید رعایت می‌شده، از جمله سر تراشون، عید اول و ... همراه با کنایات و باورها، نفرین‌ها و دعاها بیان شده‌اند.

پس از توضیح کوتاهی در مورد «شب چله» در بخشی با همین نام، مؤلف در فصل «مراسم عید نوروز» به توضیح آیین‌های سده سوزی، تهیه‌ی سحین، چهارشنبه سوری، شب علفه و آدابی که باید در هنگام تحویل سال نو انجام گیرد، پرداخته و آورده، ... آداب و سنن عید نوروز با تغییراتی هنوز هم در بین مردم رایج است و عده‌ای سنت غریبه‌ها را اضافه نموده‌اند، اما «رختن سهین، شنبه گردی، سیزده گردی، پختن آش رشته، رختن باغو و گره زدن آن در روز سیزده و بیرون انداختن آن در عصر سیزده پابرجاست».

بخش‌های بعدی کتاب با عناوین «عید غدیر، عید سیدا»، «روز عید قربان، عید حاجیا»، به توضیح آدابی که در این اعیاد برگزار می‌شود، اختصاص یافته است.

در بخش «تولد امام زمان (عج)» مؤلف آورده است، ... علاوه بر آذین‌بندی بازار و مغازه‌ها، سقاخانه‌ها را با فرش و پته و پارچه‌های رنگین تزیین نموده و با شربت و شیرینی از مردم پذیرایی به عمل می‌آمد و در بعضی از منازل مراسم جشن

و مولودی برگزار می‌گشت و نذوراتی از قبیل شله زرد، شربت، چلو خورش، آش رشته ادا می‌شد. در بخش «مراسم محرم و صفر»، آیین‌های ویژه‌ی این دو ماه شامل کلوخ اندازون، چادر زدن، زدن سیاهپوش، نصب علم، ذکر گرفتن، پا منبری و... بیان شده و در توضیح دسته‌جات و هیئت سینه‌زنی آمده است، ... این دسته‌جات در مکان‌های مخصوص و تحت نظر افرادی مسئول تعلیم می‌دیدند و به نام کتل بند معروف بودند و در بستن شده، درست کردن چلچراغ و انواع حجله خانه‌ها و گهواره‌ها مهارت داشتند.

همچنین مراسم روز هشتم، نهم و دهم محرم، شام غریبان و... همراه با اعتقادات و سنت‌های این ماه‌ها و نیز توضیحاتی پیرامون شبیه یا تعزیه ارائه شده است.

در پایان این بخش، نذورات این ماه‌ها مطابق با روزهای نامگذاری شده، شرح داده شده‌اند. در بخش دیگر کتاب با عنوان «مراسم ماه مبارک رمضان» به توضیح آیین‌ها و مراسم این ماه از جمله کلوخ اندازون، مقدمات و تهیه‌ی مایحتاج ضروری، پیشخوانی و سحرخوانی، الا رمضونی و... همراه با اشعار خاصی که در هنگام اجرای هر یک از این مراسم خوانده می‌شود، پرداخته شده است.

در بخش «ختم قرآن» چگونگی برگزاری جلسات ختم قرآن بیان شده و در فصل «ملا، مکتب خانه» آمده، ... اولین روز که بچه را به مکتب خانه می‌بردند، او را تحویل ملا می‌دادند و از ملا می‌خواستند علاوه بر آموزش قرآن، تربیت او را نیز به عهده بگیرد. در این قسمت اعتقادات، باورها و کنایات مرتبط نیز بیان شده‌اند.

«نذورات» عنوان بعدی کتاب است که به شرح انواع نذر و نیازها مانند نذر ابوالفضل، نذر سقاخانه و صلوات، انواع آش‌ها و سفره‌های نذری متناسب با ماه‌های قمری اختصاص داده شده است.

در بخش «رفت و برگشت سفرهای زیارتی» متناسب با عنوان آن توضیحاتی داده شده است. و در بخشی با عنوان «نشاندن مرغ» عقاید و باورهای مردم در مورد مرغ، خروس و تخم مرغ، به تفصیل بیان گردیده‌اند.

«خمیر نون (پختن نان در منزل)، «قالی بافی»، «سحر و جادو و طالع بینی»، «مشاغل نامشروع و اماکن فساد»، فصولی هستند که متناسب با نامشان، شامل توضیحاتی می‌باشند.

در بخش «طریق درمان بعضی از بیماری‌ها»، مؤلف نام برخی بیماری‌ها را همراه با درمان‌های بومی رایج در میان مردم و نیز انواع نظر خوردن و طرق رفع آن را ذکر کرده است.

«غذاهای سیرجان»، عنوان بخش مفصلی است که مؤلف در ابتدای آن آورده، در سیرجان بجز تعداد کمی غذا و شیرینی سنتی و محلی، بقیه مربوط به اکثر نقاط ایرانند که زنان از خانواده‌های غیر بومی و یا در نتیجه‌ی مسافرت به گوشه و کنار کشور فرا گرفته و در بین همشهریان رایج نموده‌اند. بنابراین می‌توان گفت، غذای سیرجانی غذای ایران است.

در ادامه‌ی این بخش انواع غذاها، حلوها و مرباها، شیرینی‌ها و ترشی‌ها، کلاب، شربت‌ها و عرقیجات، آجیل، چای و انواع نوشیدنی‌های گرم، همراه با عقاید و باورهای مربوطه، به طور کامل شرح داده شده‌اند.

«تعبیر خواب»، عنوان بعدی است و مؤلف در آن تفاسیر رایج در میان مردم درباره‌ی دیدن انواع موجودات و حالت‌های گوناگون در خواب را بیان کرده است.

در فصل «عقاید و باورها»، باورهای مردم در ارتباط با موضوعات گوناگون از قبیل اجنه و از ما بهتران مهمان، عطسه زدن، آینه، نقاله‌ی چای و ... ذکر شده و در بخش بعدی کتاب با عنوان «عقاید درباره حیوانات»، نیز باورهای مردم درباره‌ی حیواناتی همچون گربه، اسب، شتر و ... همچنین تفأل زدن و فال گوش آورده شده است.

بخش‌های بعدی به «نفرین‌ها و ناسزاها» و سپس «دعاها و قسم‌ها» و «تعارفات» اختصاص دارد. در بخش بعدی با عنوان «شروع بازی یا قصه گفتن»، قصه‌ها و افسانه‌های بسیاری بیان شده است. پس از آن در بخش «داستان و ضرب‌المثل»، ضرب‌المثل‌ها همراه با تفسیر آنها آورده شده‌اند.

عنوان بخش دیگر کتاب، «شروع بازی» است و در آن درباره‌ی نحوه‌ی انتخاب گِگ، روش‌های انتخاب گِگ و بازی‌های رایج در منطقه توضیحاتی آمده است.

«چیستان»، عنوان بعدی است و چند چیستان رایج در آن آورده شده است. در توضیح فصل بعدی با عنوان «چل بیتو»، آمده است، یکی از تفال‌های قدیمی و سنتی چل بیتو است که هنوز هم انجام می‌شود. بعد از غروب آفتاب سه شنبه، شب چهارشنبه، عده‌ای زن دور هم می‌نشینند و برای یکدیگر فال می‌گیرند. خوبی و بدی فال بستگی به معنی چهلمین بیت شعر دارد که اصطلاحاً اگر از روی غم بیاید بد است و اگر عاشقانه باشد خوب است و اگر معنی و مفهومی را نرساند میانه است. چل بیتو هنوز هم از تفال‌های سنتی است. در این بخش همچنین نمونه‌هایی از دو بیتی‌های محلی و نیز قصه‌هایی که اشعاری در آنها خوانده می‌شوند، آورده شده‌اند.

در این کتاب شرح مختصری درباره‌ی موسیقی سیرجان «براساس تحقیق آقای احمدرضا مؤید محسنی»، با توضیحاتی پیرامون موسیقی آوازی، موسیقی سازی، موسیقی مذهبی، موسیقی مخصوص عروسی (آبادون)، موسیقی روایتی، موسیقی زورخانه‌ای و موسیقی معاصر سیرجان گردآوری شده است.

در بخش «معرفی و آلبوم»، توضیحاتی در مورد مکان‌ها و افراد قابل احترام سیرجان بیان شده است. در انتها «منابعی که مورد استفاده قرار گرفته‌اند» و نیز «فهرست اعلام» و «تازه‌ترین برنامه‌های انجمن دوستداران یادگارهای فرهنگی سیرجان»، همراه با گلچینی از آهنگ‌ها و تعدادی عکس قدیمی آورده شده است.